त्यादौ संस्कारा न कर्त्तव्याः। स्मृतौ कुशाभावे तु काशाः स्युः काशाः कुशसमाः स्मृताः। काशाभावे ग्रहीतव्या अन्ये दर्भा यथोचिताः। दर्भाभावे स्वर्णरूप्यताम्रैः कर्म्मक्रियाः सदा। कुशकाशशरा दूर्वायवगोधूमवाल्वजाः। सुवर्णं रजतं ताम्रं दश दर्भाः प्रकीर्त्तिताः। स्नाने होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे। सपवित्रौ सदर्भौ वा करौ कुर्व्वीत नान्यथा। सर्वेषां वा भवेद्वाभ्यां पवित्रं ग्रथितं न वा। सपवित्रः सदर्भो वा कर्म्माङ्गाचमनं चरेत्। नोच्छिष्टं तत् सदर्भं च दर्भोच्छिष्टं तु वर्जयेदिति" कर्कः कर्म्माङ्गकुशलक्षणादिकं श्रा० त० आह यथा

"ब्रह्मपुराणे 'सपिञ्जलाश्च हरिताः पुष्टाः स्निग्धाः समाहिताः। गोकर्णमात्राश्च कुशाः सकृच्छिन्नाः समूलकाः। पितृतीर्थेन देयाः स्युर्दूर्व्वा श्यामाक एव च। काशाः कुशा वल्वजाश्च तथान्ये तीक्ष्णरोमशाः। मौञ्जाश्च शाद्वलाश्चैव षड्दर्भाः परिकीर्त्तिताः"। तीक्ष्णरोमशा इति वल्वजानां विशेषणं तेन तेषामलाभे 'शूकतृणशरशीर्षयुतवल्वजोलपशुण्ठवर्जं सर्व्वतृणानीति" गोभिलेन तद्व्यतिरिक्तवल्वजानां निषेधोबोद्धव्यः। सपिञ्जलाः साग्राः स्निग्धा अकर्कशाः पुष्टा न सूक्ष्माः समाहिता निर्दोषाः शाद्वला इति मौञ्जस्य विशेषणम्। शूकानि फलपुष्पमञ्जर्य्यस्तायेषां तृणानां सन्ति तानि शूकतृणानीति भट्टनारायणचरणाः। गोकर्णमात्रा विस्तृताङ्गुष्ठानामिकापरिमिताः। विष्णुः 'कुशस्थाने काशं दूर्व्वां वा दद्यादिति" कृतमुष्टिहस्तपरिमिताः कुशाः प्रस्तरणार्थाः तथाच वायुपुराणम् 'रत्निप्रमाणाः शस्ता वै पितृतीर्थेन संस्कृताः। उपमूले तथा लूनाः प्रस्तरार्थे कुशोत्तराः"। वर्ज्यकुशानाह हारीतः 'चितौ दर्भाः पथि दर्भाः ये दर्भा यज्ञभूमिषु। स्तरणासनपिण्डेषु षड्दर्भान् परिवर्जयेत्। पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम्। मूत्रोच्छिष्टप्रलेपे तु त्यागस्तेषां विधीयते"। छन्दोगपरिशिष्टम् 'धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते। नीवीमध्ये च ये दर्भा ब्रह्मसूत्रे च ये धृताः। पवित्रांस्तान् विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः। आचम्य प्रयतो नित्यं पवित्रेण द्विजोत्तमः। नोच्छिष्टन्तु भवेत्तत्र भुक्तशेषं विवर्जयेत्'।

अत्र विशेषः निर्णयसिन्धौ

पृथ्वीचन्द्रोदये तद्ग्रहणकालमाह दक्षः "समित्पुष्पकुशादीनां द्वितीयः परिकीर्त्तितः। अष्टधा विभक्तदिनस्य द्वितीयोभाग इत्यर्थः। तत्रैव यमः "समूलस्तु भवेद्दर्भः पितॄणां श्राद्धकर्मणि। मूलेन लोकान् जयति शक्रस्य सुमहात्मनः" व्यासः "तर्पणादीनि कार्याणि पितॄणां यानि कानि चित्। तानि स्युर्द्विगुणैर्दर्भैः सप्तपत्रैर्विशेषतः" शालङ्कायनः "सपिण्डीकरणं यावदृजुदर्भैः पितृक्रिया। सपिण्डीकरणादूर्ध्वं द्विगुणैर्विधिवद्भवेत्" शङ्खः "अनन्तर्गर्भिणं साग्रङ्कौशं द्विदलमेव च। प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित्" हारीतः "पवित्रं ब्राह्मणस्यैव चतुर्भिर्दर्भपिञ्जलैः। एकैकं न्यूनमुद्दिष्टं वर्णेवर्णे यथाक्रमम्"। स्मृत्यर्थसारे "सर्वेषां वा भवेद्वाभ्यां पवित्रं ग्रथितं नवम्" रत्नावल्याम् "द्वयोस्तु पर्वणोर्मध्ये पवित्रं धारयेद्बुधः" हेमाद्रौ स्कान्दे "अनामिकाधृता दर्भा ह्येकानामिकयापि वा। द्वाभ्यामनामिकाभ्यां तु धार्ये दर्भपवित्रके" पवित्राभावे तु तत्रैव सुमन्तुः "समूलाग्रौ विगर्भौ तु कुशौ द्वौ दक्षिणे करे। सव्ये चैव तथा त्रीन्वै बिभृयात् सर्वकर्मसु"। बौधायनः "हस्तयोरुभयोर्द्वौ द्वावासनेऽपि तथैव च" दर्भग्रहणे मन्त्रमाह शङ्खः "विरिञ्चिना सहोत्पन्न ! परमेष्ठिनिसर्गज !। नुद सर्वाणि पापानि दर्भ ! स्वस्तिकरोभव"। स्मृत्यर्थसारे "हुम्फट्कारेण मन्त्रेण सकृच्छित्त्वा समुद्धरेत्" भरद्वाजः "प्रेतक्रियार्थं पित्रर्थमभिचारार्थमेव च। दक्षिणाभिमुखश्छिन्द्यात् प्राचीनावीतिकोद्विजः"। कुशाभावे अपरार्के सुमन्तुः "कुशाः काशाःशरो गुन्द्रोयवा दूर्वाऽथ वल्वजाः। गोकेशमुञ्जकुन्दाश्च पूर्वाभावे परः परः"। काशादौ विशेषमाह शङ्खः "काशहस्तस्तु नाचामेत्कदाचिद्विधिशङ्कया। प्रायश्चित्तेन युज्येत दूर्वाहस्तस्तथैव च" पृथ्वीचन्द्रोदये यमः "मासि मास्युद्धृता दर्भा मासि मास्येव चोदिताः"। षड्त्रिंशन्मते "मासेमासेत्वमावास्यां दर्भो ग्राह्योनवः स्मृतः" गृह्यपरिशिष्टे "ये च पिण्डाश्रिता दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम्। अमेध्याऽशुचिलिप्ता ये तेषां त्यागो विधीयते" लघुहारीतः "पथि दर्भाश्चितौ दर्भा ये दर्भा यज्ञभूमिषु। स्तरणासनपिण्डेषु षट् कुशान् परिवर्जयेत्। ब्रह्मयज्ञे च ये दर्भा ये दर्भाः पितृतर्पणे। हतामूत्रपुरीषाभ्यान्तेषां त्यागो विधीयते" हेमाद्रौ "अन्यानि च पवित्राणि कुशदूर्वात्मकानि च। हेमात्मकपवित्रस्य ह्येकां नार्हन्ति वै कलाम्"

भाद्रामावास्यागृहीतदर्भस्यायातयामतामाह हेमा० श्रा० ख० हारीतः "मासे नभस्यमावास्या तस्यां